

บทที่ ๔

คุณค่าของขั้นตอนที่ส่งเสริมการประพุดิมงคล ๓๘

จากการวิจัยพบว่า ขั้นธรรมมีคุณค่าต่อการประพุดิมงคล ๓๘ เพื่อการพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ตามแนวทางของมงคล ๓๘ ประการ ที่ได้แสดงหลักการพัฒนาชีวิตเริ่มตั้งแต่ชีวิตที่ดีในปฐมวัย มัชฌิมวัย จนถึงชีวิตที่ดีในปัจฉิมวัย และในการพัฒนาชีวิตแต่ละระดับมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เนื่องด้วยการดำเนินชีวิตไปด้วยอาศัยขั้นธรรมทำให้การพัฒนาชีวิตมีความสมบูรณ์ ดังนั้น การพัฒนาชีวิตไปสู่ความดีงามได้ จะต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน และคำสอนในมงคลสูตร เป็นมรรคในการพัฒนาตนเพื่อให้ได้รับคุณค่าครบทั้ง ๓ ระดับคือ ระดับพื้นฐาน ระดับกลาง และระดับสูง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ดังนี้

๔.๑ คุณค่าระดับพื้นฐาน

คุณค่าของขั้นธรรมที่ส่งเสริมการประพุดิมงคล ๓๘ ระดับพื้นฐานนี้ เป็นการวิจัยคุณค่าของขั้นธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ พบว่า ขั้นธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ ทำให้เกิดคุณค่าด้านการฝึกตนให้เป็นคนดี ด้านการฝึกตนให้เป็นผู้มีความสามารถ ด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว ด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เพราะเป็นการพัฒนาตนให้มีพื้นฐานแห่งความสุข ความเจริญของงานส่วนบุคคล ครอบครัว และสังคม

๔.๑.๑ ด้านการฝึกตนให้เป็นคนดี

ขั้นธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตด้านการฝึกตนให้เป็นคนดี ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตรในการพัฒนามนุษย์ในที่นี้ หมายถึง เอาจมกที่ประกอบไปด้วยมงคล ๓ ประการ มีการไม่คบคนพาล การเลือกคบบัณฑิต และการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ดังมีใจความที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑) การไม่คบคนพาล

คนพาลในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดีชั่ว พุดแต่คำที่พุดชั่ว ทำแต่กรรมที่ทำชั่ว ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า คนพาลไม่ควรคบด้วยเหตุผลเหล่านี้ คือ ๑.คนพาลย่อมแนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ๒.คนพาลประกอบในสิ่งที่ไม่ใช้ธุระ ๓. คนพาลมีการแนะนำชั่วเป็นความดีของคนพาล ๔. คนพาลแม้ผู้อื่นพุดดีก็กลับโกรธ ๕. คนพาลเขาไม่รู้จักอุบายสำหรับแนะนำ

การไม่มีคนพาลเป็นเพื่อน การไม่เข้าพวกด้วยคนพาลนั้น การที่บุคคลไม่ยอมรับจิตใจไม่ยอมรับเอานิสัยใจคอที่มีเชื้อของความเป็นคนพาลของบุคคลอื่นให้เข้ามาสู่ตน เพราะการคบคนพาลเป็นเหตุรำไรร้ายและความเสื่อมเสียมาให้แก่ผู้ที่คบหาสมาคม จึงพอจะสรุปภัยของคบคนพาล ๓ ประการ ดังนี้

๑.ภัยเกิดจากคนพาล คนพาลมีภัยที่น่ากลัวอยู่ในตัว เพราะสัญชาติของคนพาลปกติมัก กลับกลอกวอกแวก เหมือนวานร

๒.อุบาทว์เกิดจากคนพาล สิ่งที่ยั่วร้ายชั่วร้ายเลวทราม เรียกว่า อุบาทว์ อันเป็นสาเหตุจาก คนพาลชอบเผยโทษของคนอื่น คนพาลไม่ชอบเผยคุณงามความดีของคนอื่น และคนพาลไม่ชอบเผย โทษของตน

๓.อุปสรรคเกิดจากคนพาล คนพาลชอบสร้างอุปสรรคคอยเข้าขัดขวางศัตรูคนอื่นไม่ให้ สามารถดำเนินกิจการงานต่างๆ ได้ตามปกติ

เมื่อเราอดทนอดกลั้นไม่เข้าไป **คบ** หมายถึง การร่วมจิตร่วมใจด้วยความยินดี ถ้ายทอด เอาอุปนิสัยใจคอคนพาลมาปะปนในจิตใจของเรา กล่าวโดยสรุปก็คือ **การร่วม** คือ มีร่วมกัน ร่วมนอน ร่วมคิด ร่วมพรรค ร่วมพวก ร่วมก่อ และร่วมเล่น **การรับ** คือ มีการเอาไว้เป็นเพื่อน รับเอาไว้เป็นคน สนิท รับเอาไว้เป็นคนใช้ **การให้** คือ มีการให้การสนับสนุน ให้อยศถาบรรดาศักดิ์ ให้ตำแหน่ง ให้การ ค้ำครองกับคนพาล

กล่าวโดยสรุปว่า การไม่เข้าไปคบหาสมาคมกับคนพาล เพราะเห็นโทษอันตรายจากการ คบคนพาล จึงทำให้ไม่ถูกชักนำไปในทางที่ผิด ทำให้ไม่ถูกคนพาลทำร้าย ทำให้ไม่ถูกตำหนิ ทำให้ไม่ ถูกมองในแง่ร้าย และ ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า สามารถตั้งตัวได้เร็ว ทำให้มีความสุขทั้งตนเอง ครอบครัว ประเทศชาติ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า การไม่คบคนพาลเป็นมงคล แห่งชีวิต

๒) การคบบัณฑิต

บุคคลผู้ดำเนินชีวิตไปในทางกุศลและดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้ทรงความรู้ ใฝ่หา ความรู้ มีใจผ่องใสเป็นปกติ รู้จักใช้ปัญญารอบรู้ในเหตุและผล เรียกว่า บัณฑิต ในทางพุทธศาสนา หมายถึง เป็นผู้ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ มีไม่ฆ่าสัตว์ ไม่กล่าวเท็จ ไม่ละโมภโลภเอาของท่าน ผู้อื่น เป็นต้น ชื่อว่า บัณฑิต

ลักษณะสำคัญของบัณฑิต คือ มีจิตคิดแสวงหาประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑.ประโยชน์ใน ปัจจุบัน ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายขั้นต้น ๒.ประโยชน์เบื้องหน้า ประโยชน์ในอนาคต ประโยชน์ใน ด้านคุณค่าของชีวิต ๓.ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์ที่เป็นแก่นแท้ของชีวิต เป็นจุดหมายที่สูงสุด ของพระพุทธศาสนา

เมื่อเราใช้ขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นทั้งทางกายและใจเข้าไป **คบ** หมายถึง การ ร่วมจิตร่วมใจด้วยความยินดี ถ้ายทอดเอาอุปนิสัยใจคอบัณฑิตมาปะปนในจิตใจของเรา กล่าวโดยสรุป ก็คือ **การร่วม** คือ มีร่วมกัน ร่วมนอน ร่วมคิด ร่วมพรรค ร่วมพวก ร่วมก่อ และร่วมเล่น **การรับ** คือ มีการเอาไว้เป็นเพื่อน รับเอาไว้เป็นคนสนิท รับเอาไว้เป็นคนใช้ **การให้** คือ มีการให้การสนับสนุน ให้อยศถาบรรดาศักดิ์ ให้ตำแหน่ง ให้การค้ำครองกับบัณฑิตนั้น เพราะเห็นประโยชน์ในการคบหาสมาคม กับบัณฑิตดังกล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น

กล่าวโดยสรุปว่า การคบหาสมาคมกับเหล่าบัณฑิต ทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า เพราะ บัณฑิตทั้งหลายเป็นผู้ชี้ทางแนะนำให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีมีแต่กุศลธรรม จึงทำให้ชีวิตมีจิตใจผ่อง ใสสามารถทำความดีตามไปด้วย ทำให้ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา ทำให้ชีวิตมีความคิดเห็นถูกเป็น

สัมมาทิฐิ ทำให้ไม่ต้องเศร้าโศกเดือดร้อนเพราะทำผิด ทำให้เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไป เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า การคบบัณฑิตเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๓) การบูชาบุคคลที่ควรบูชา

การบูชา หมายถึง การแสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งทีนับถือด้วยสักการะ มีดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น เช่น บูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ, ยกย่องเทิดทูนด้วยความเคารพ นับถือเลื่อมใสใน ความรู้ความสามารถ เช่น บูชาวีรบุรุษ บูชาความรู้ บูชาฝีมือ ยกตัวอย่าง เช่น การบูชาบุคคลหรือสิ่งที่ ควรบูชาด้วยเครื่องสักการะ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน และปัจจัยสี่หรือวัตถุอื่นๆ และการปฏิบัติบูชา ได้แก่ การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรมตามกำลังศรัทธาตามเทศภูมิของตน เช่น การรักษาเบญจศีล การ บูชาเช่นนี้เป็นเอกลักษณ์ของบัณฑิตที่ดี

ในการบูชาบุคคลที่ควรแก่การบูชา ได้แก่

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์เป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงถึงพร้อมด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณและทรงตั้งพระศาสนาประกาศสัจธรรมให้มวลมนุษยชาติทั่วโลกได้เกิดความรู้ ความเข้าใจเว้นจากการทำความชั่วกระทำแต่คุณงามความดีและทำให้บริสุทธิ์

๒. พระอริยสงฆ์สาวก คือพระสงฆ์ที่บรรลुพระอรหันต์แล้วหมดจดจากกิเลสทั้งปวง พระ อริยสงฆ์จึงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธศาสนิกชนในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติสมควร เป็นนื่อนาบุญของชาวโลกทั้งปวง

๓. ปิตามารดาถือเป็นบุพการี เป็นผู้อุปการะก่อน จึงเป็นปูชนียบุคคลของบุตรธิดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมาตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดออกมาจนเติบโตใหญ่ เป็นพระพรหมและ บุรพจารย์ของบุตรธิดา

๔. ครูอาจารย์ เป็นปูชนียบุคคลของศิษยานุศิษย์ ในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอนประสาน ศิลปวิทยาแนะนำดี ให้เรียนดีไม่ปิดบังอำพราง ยกย่องให้ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง

๕. พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ของชาติไทยทุกรัชกาลทุกพระองค์ ถือว่าพระองค์ ทรงเป็นผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เป็นปูชนียบุคคลของพสกนิกร ในฐานะทรงเป็นพระประมุขของ ชาติ

กล่าวโดยสรุปว่า ในการบูชาบุคคลที่ควรบูชาด้วยอามิสบูชาที่ดี ปฏิบัติบูชาก็ดี เมื่อเราทำ การปฏิบัติบูชา ยอมรับนับถือคนดี การบูชาบ่งบอกถึงความเป็นคนดี ผู้ทำการบูชาย่อมได้รับการบูชา ตอบ การรู้ถึงคุณค่าของคนที่มีความดีควรแก่การบูชา ทำให้จิตใจผ่องใส เพราะตรึงอยู่ในความดี ทำ ความเห็นถูกที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำความเห็นถูกที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น มี กิริยามารยาทสุภาพอ่อนโยน น่ารักน่านับถือ ทำให้สติสัมปชัญญะบริสุทธิ์ขึ้น เพราะมีการสำรวจระวัง ป้องกันความลืมหุนความหลงผิดได้ เพราะตระหนักอยู่เสมอว่า ผู้ที่มีคุณธรรมสูงกว่าตนยังมีอยู่ ด้วย เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า การบูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔.๑.๒ ด้านการสร้างความพร้อมในการฝึกตน

ขันติธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการเตรียมปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต อันจะส่งผล เอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้เกิดคุณค่าด้านการสร้างความพร้อมในการฝึกตน ถือว่าเป็น ปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตร

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานนี้ หมายถึงมงคลที่ประกอบไปด้วย มงคล ๓ ประการ คือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม การสร้างบุญวาสนามาก่อน และการตั้งตนไว้ชอบ ดังต่อไปนี้

๑) อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ถิ่นที่มีสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่เป็นพิษไม่เป็นภัยแก่สุขภาพและจิตใจ ยิ่งกว่านั้น ช่วยสนับสนุนให้ผู้อาศัย สามารถประกอบกิจการงานให้เจริญก้าวหน้าได้โดยง่าย ถิ่นที่เหมาะสม เพราะอาศัยความอดทนอดกลั้นทั้งทางกายและใจในการแสวงหาและปรับชีวิตให้ดำรงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนั้นให้ได้ซึ่งมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงถิ่นที่อยู่ทุกระดับ เช่น บ้านที่เราอาศัย โรงเรียนที่เราเรียน สถานที่เราทำงาน หมู่บ้านชุมชนที่เราอยู่ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปมี ๕ ประการ คือ

๑. ถิ่นที่เป็นศูนย์กลาง หมายถึง ถิ่นหรือสถานที่ซึ่งเป็นที่รวมระเบียบแบบแผน จาริต ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมอันถูกต้องดีงาม

๒. ถิ่นที่มีการประกอบอาชีพสะดวก หมายถึง ถิ่นที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี อุดมสมบูรณ์ เช่น แม่น้ำ หรือถิ่นที่มีทำเลดี ทำมาหาเลี้ยงชีพได้ง่าย มีแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์

๓. ถิ่นที่มีการศึกษาสะดวก คือ ถิ่นที่มีโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย ตลอดจนถึง สถาบันการศึกษาอื่นๆ สำหรับผู้ที่ศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไป

๔. ถิ่นที่มีศาสนาประกาศสัจธรรม หมายถึง ถิ่นที่มีศาสนาสอนให้ละโทษ ประกอบกรรมดี ชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์

๕. ถิ่นที่มีคนทรงศีลธรรม หมายถึง ถิ่นที่มีนักปฏิบัติธรรม มีจิตใจสูงส่ง มีคุณธรรม ประจำใจ และถิ่นนั้นมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ทรงวิทยาคุณและเป็นคนคงแก่เรียน

เมื่อเรามีความอดทนอดกลั้นอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม สถานที่เช่นนั้นย่อมสามารถสนับสนุนให้ผู้อยู่อาศัยสามารถประกอบกิจการงานอันเป็นสัมมาชีพให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าได้โดยง่าย

กล่าวโดยสรุปว่า การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ทำให้ชีวิตได้รับการพัฒนาทั้งทางร่างกายและจิตใจ เพราะการอยู่ในถิ่นอันเหมาะสม เป็นเหตุให้ได้คบหาสมาคมกับคนดี และได้บัณฑิตเหล่านั้นช่วยอบรมฝึกฝนตนให้มีความประพฤติดี และได้ประกอบธุรกิจที่ดี จนได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า การอยู่ในถิ่นเหมาะสมเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๒) สร้างบุญวาสนามาก่อน

“บุญ” หมายถึง เครื่องชำระสันทาน, ความดี, กรรมดี, ความประพฤติชอบทางกายวาจา และใจ ได้สั่งสมอบรมมาเป็นเวลานานจนเคยชินติดเป็นพื้นประจำตัว

ซึ่งในการสร้างบุญวาสนา หมายถึง บุญเก่า ซึ่งได้แก่บุญหรือคุณงามความดีที่เคยได้สั่งสมไว้นานแล้ว บุญในกาลก่อนหรือความมีบุญได้ทำไว้ก่อน แบ่งออกเป็น ๒ ระยะ คือ

๑. กาลก่อนระยะไกล ได้แก่ คุณความดีแต่ละคนได้ทำไว้ในภพชาติก่อนๆ

๒. กาลก่อนระยะใกล้ ได้แก่ คุณความดีที่บุคคลได้กระทำในชาติปัจจุบัน ตั้งแต่เกิดจนถึงวันนี้ เช่น เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย เชื่อฟังคำสอนของบิดามารดา เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปว่า ในการสร้างบุญวาสนามาก่อน ก็เพราะอาศัยการทำความดีของเราในอดีตและปัจจุบัน สั่งสมอบรมเรื่อยมาจนทำให้ได้รับผลเป็นคนมีชีวิตอยู่ด้วยความราบรื่นไม่มีอุปสรรค

เป็นเหตุให้ได้สิ่งที่พึงปรารถนา ได้รับการอำนวยความสะดวกทุกอย่าง ทำให้ชีวิตเกิดความสงบร่มเย็น และความเจริญก้าวหน้าขึ้นในสังคมๆ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า มีบุญวาสนามาก่อนเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๓) การตั้งตนไว้ชอบ

การตั้งตนไว้ชอบดังนี้ คือ วางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะหน้าที่ของตน เป็นผู้ใหญ่ก็ประพฤติตนตัวอย่าง มีเมตตาอารีในผู้น้อย เป็นคนเสมอกันก็ให้ความเป็นมิตร ซื่อตรงและเผื่อแผ่แก่เขา เป็นผู้น้อยก็ประพฤติอ่อนน้อมให้ความเอื้อเฟื้อแก่ผู้ใหญ่ เช่นนี้ก็ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ

การตั้งตนไว้ชอบ เพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชีวิต ดังนี้

๑.ระดับต้น ได้แก่ การตั้งเป้าหมายชีวิตไว้เพื่อประโยชน์ในชาตินี้ เป็นการวางแผนชีวิต

๒.ระดับกลาง ได้แก่ การตั้งเป้าหมายชีวิตไว้เพื่อประโยชน์ในชาติ

๓.ระดับสูงสุด ได้แก่ การตั้งเป้าหมายชีวิตไว้เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน เพื่อชำระกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลงให้สิ้นไปจากจิตใจตัวเอง

ในการบรรลุเป้าหมายของการตั้งตนชอบต้องอาศัยชั้นศีลธรรมคือความอดทนอดกลั้น ขวนขวายหาความรู้ เพื่อจะทำตามเป้าหมายที่วางไว้ เมื่อมีเป้าหมายย่อมมีความกระตือรือร้น สามารถทุ่มเทพลังความสามารถตนฝึกตัวเองให้บรรลุเป้าหมายนั้นได้อย่างเต็มที่

กล่าวโดยสรุปว่า การตั้งตนไว้ชอบ คือ การดำเนินชีวิตให้มีเป้าหมายด้วยการวางแผน ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงบรรลุถึงความสำเร็จตามเป้าหมายด้วยการดำเนินชีวิตตามขนบธรรมเนียม ประเพณี ศีลธรรมของศาสนา ทำให้ตั้งตนเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท เป็นตัวอย่างที่ดีแก่อนุชนรุ่นหลัง อันจะนำพาชีวิตให้ได้รับประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า การตั้งตนชอบเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔.๑.๓ ด้านการฝึกตนให้เป็นคนมีความสามารถ

ชั้นศีลธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการเตรียมปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต อันจะส่งผลเอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้เกิดคุณค่าด้านการฝึกตนให้เป็นคนมีความสามารถ ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตร

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานนี้ หมายเอามงคลที่ประกอบไปด้วย มงคล ๔ ประการ คือ การเป็นผู้มีพหุสูต การเป็นผู้มีศิลปะ การเป็นผู้มีวินัย และการเป็นผู้มีวาจาสุภาพดี จึงขอนำเสนอเนื้อหาต่อไปนี้

๑) การเป็นผู้มีพหุสูต

พหุสูต หมายถึง ผู้ที่ได้ฟังมามาก คือ ทรงจำธรรมและรู้ศิลปะวิทยาการ, ผู้เล่าเรียน, ผู้ศึกษามาก, ผู้คงแก่เรียน

ความเป็นผู้มีสุตะมาก เรียกว่า พหุสูตจะ ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดในกิจนั้นๆ อันเกิดขึ้น เพราะเรียนบ้าง เพราะฟังบ้าง เพราะมีความอดทนมากในการฟัง พูด คิด ถาม เขียน เพื่อให้เกิดประโยชน์ และความสุข ตลอดถึงความสำเร็จในชีวิตของตน จึงเรียกว่า พหุสูต

สรุปความได้ว่า การเป็นผู้มีพหุสูต เพราะการพัฒนาตนทั้งทางกายและใจในการฟัง พูด คิด ถาม เขียน จนกลายเป็นผู้มีพหุสูต ทำให้มนุษย์เป็นผู้นำ เป็นผู้มีควมกล้าหาญ เป็นที่พึ่งของ ตนเองได้ มีความเข้มแข็ง มีความรู้ดีรู้ชั่ว ทำให้มนุษย์เจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ได้รับความยก

ย่องเกรงใจ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า พหุสุตเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๒) การเป็นผู้มีศิลปะ

ศิลปะ คือ สิ่งที่แสดงออกถึงความงดงามและมีความสุนทรีย์

การรอบรู้ศิลปะวิทยาการ คือ การแสดงออกมาให้ปรากฏเห็นเด่นชัดแห่งความรู้ มีความฉลาดในการทำ รู้วิธีการในการปฏิบัติสามารถนำความรู้ที่เล่าเรียนมา มาใช้ได้อย่างสัมฤทธิ์ผล เป็นผู้ขยันในกิจที่จะพึงกระทำ ชำนาญในวิชาชีพของตน

ลักษณะของศิลปะ มีดังนี้

- ๑) มีความประณีต
- ๒) ทำให้ของดูมีค่ามากขึ้น
- ๓) ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์
- ๔) ไม่ทำให้เกิด

การฝึกตนให้เป็นผู้มีความรอบรู้มีศิลปะวิทยาการ ให้มีคุณสมบัติ ดังนี้

- ๑) มีศรัทธาในความงามของสิ่งต่างๆ
- ๒) หมั่นสังเกตและพิจารณา
- ๓) มีความประณีต อารมณ์ละเอียดอ่อน
- ๔) แยกแยะดี ชั่ว คุณ โทษ อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข
- ๕) ความเป็นผู้ขยันในกิจที่จะพึงทำ
- ๖) ชำนาญในวิชาชีพของตน

กล่าวโดยสรุปว่า การมีศิลปะ หมายถึง ความเป็นผู้เฉลียวฉลาดในศิลปะต่างๆ ฝึกฝนอบรมตนด้วยศิลปะเหล่านั้น จึงเป็นเหตุให้ตนได้รับความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และใช้ศิลปะเหล่านั้น ในเวลาที่เหมาะสมและใช้อย่างถูกต้อง ก่อให้เกิดประโยชน์ ได้รับความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ทำให้โลกเจริญทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า มีศิลปะเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๓) การเป็นผู้มีวินัย

วินัย หมายถึง ระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของบุคคลให้มีชีวิตที่ดำรงเจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม^๑

ในคัมภีร์มั่งคั่งถกที่ปณี แสดงประเภทของวินัยไว้ ๒ ประการดังนี้

๑. วินัยของบรรพชิต หมายถึง อนุภาควินัยเมื่อบรรพชิตศึกษาดีแล้ว ไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง และปาริสุทธิสีล ๔ เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมอง และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณ คือ มารยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ประสบสุขทั้งโลกียะและโลกุตระ

๒. วินัยของคฤหัสถ์ หมายถึง อาภาควินัยเมื่อคฤหัสถ์ศึกษาดีแล้ว เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมองในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณคือมารยาท ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๑.

กล่าวโดยสรุปว่า การเป็นผู้มีวินัยที่ฝึกฝน ที่รักษา ที่ปฏิบัติ และศึกษาดีแล้ว ย่อมให้ประโยชน์ทั้งแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ เพราะอาศัยความอดทนอดกลั้นทั้งทางกายและใจในการฝึกตน ให้เป็นผู้มีวินัย ทำให้ร่างกายและจิตใจผ่องใส ทำให้เกียรติคุณพุ่งขจรไปว่าเป็นคนน่าเชื่อถือ ทำให้มีชีวิตอยู่ด้วยความสุข ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า มีวินัยเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔) การเป็นผู้มีวาจาสุภาพ

ลักษณะของวาจาสุภาพ ๕ ประการ ดังนี้

๑. กล่าวถูกกาล คือ การกล่าวถูกกาลเทศะเหมาะสมกับสถานที่
๒. กล่าวคำจริง คือ คำพูดที่ออกมาแล้วต้องเป็นคำจริง ไม่เสแสร้งแก่งฟู
๓. กล่าวด้วยวาจาอ่อนหวาน คือ คำพูดนั้นต้องมีความสุภาพอ่อนโยน
๔. วาจาประกอบด้วยประโยชน์ คือ คำพูดนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ทั้งสาระทั้งตัวผู้พูดเองและทั้งส่วนรวมที่เป็นสังคมหมู่มาได้ด้วยจริง
๕. กล่าวด้วยเมตตาจิต คือ คำพูดที่กล่าวออกมาด้วยความเมตตาสงสาร หวังให้ผู้ฟังได้มีประโยชน์ ชี้ให้เห็นสิ่งที่ผิด ชอบ ชั่ว ดี

กล่าวโดยสรุปว่า การเป็นผู้มีวาจาเป็นสุภาพ เพราะสามารถพูดกล่าวกับผู้อื่นด้วยคำจริง ถูกกาล ถูกเวลา เหมาะสมด้วยความจริงใจได้รับความสำเร็จในสิ่งที่เจรจา ทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพ การงาน และประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต เป็นผู้มีชีวิตเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกและทางธรรม ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนว่า มีวาจาสุภาพเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔.๑.๔ ด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว

ขันติธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการเตรียมปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดยมุ่งเน้น การทำหน้าที่ต่อครอบครัว อันจะส่งผลเอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้เกิดคุณค่าด้านการ บำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว ถือว่าเป็นพันธะหน้าที่ที่ทุกคนต้องประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน และทำให้ทุกฝ่ายดำรงชีวิตได้อย่างสันติสุข

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานนี้ หมายถึงมงคลที่ประกอบไปด้วยมงคล ๔ ประการ คือ การบำรุงมารดาบิดา การเลี้ยงดูบุตร การสงเคราะห์ภรรยา-สามี และการทำงานไม่ ค้างคั่ง จึงขอนำเสนอเนื้อหาต่อไป

๑) การบำรุงบิดามารดา

บัณฑิตพึงนัสการและสักการะบิดามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การ อาบน้ำ การล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้น บัณฑิตพึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ เขาตายไป แล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^๒

การตอบแทนคุณท่าน แบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ

๑. เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็ช่วยเหลือกิจการงานของท่าน เลี้ยงดูท่านตอนเมื่อยามท่านชรา ดูแลปรนนิบัติการกินอยู่ของท่านให้สะดวกสบายและเอาใจใส่ช่วยเหลือเมื่อท่านเจ็บป่วย

๒. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็จัดพิธีศพให้ท่าน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่านอย่างสม่ำเสมอ

^๒ พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๒๕๕-๔๘๖.

แม้ว่าเราจะตอบแทนพระคุณท่านด้วยกิจทั้ง ๒ ช่วงแล้ว ยังไม่สามารถตอบแทนพระคุณท่านได้เมื่อเทียบกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อเรา แต่ผู้ที่มีความกตัญญูทศเวทที่ต้องการจะตอบแทนพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมด พึงกระทำได้ดังนี้

๑. ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้
๒. ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ทาน ก็พยายามชักนำให้ท่านยินดีในการบริจาคทานให้ได้

๓. ถ้าท่านยังไม่มีศีล ก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้

๔. ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้

กล่าวโดยสรุปว่า ในการบำรุงบิณฑบาตนี้ เพราะระลึกนึกถึงบุญคุณของท่านที่ทำให้เราทั้งทางกายและใจในการทำกิจต่าง ๆ นั้น พร้อมทั้งตอบแทนท่าน ทำให้เกิดความสุขในครอบครัวและสังคม เป็นการกระทำที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่อนุชนรุ่นหลังให้ได้ปฏิบัติสืบทอดกันต่อไป ทำให้ระบบการอยู่แบบครอบครัวของมนุษย์มีความสุข ความเจริญเป็นแบบอย่างที่ดีของมนุษย์ที่ควรจะรักษาไว้ ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า บำรุงมารดาบิดาเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๒) การเลี้ยงดูบุตร

คำว่า บุตร แปลว่า ลูก มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ทำสกุลให้บริสุทธิ์

๒. ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็มอิ่ม^๓

ดังนั้น มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า....ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้ มอบทรัพย์สมบัติไว้ในเวลาอันสมควร^๔ มารดาบิดาย่อมปรารถนาอภิชาติบุตร อนุชาบุตร ไม่ปรารถนาอวชาตบุตร มารดาบิดาต้องอดทนพยายามพรั่งพร้อมทุกวิถีทางที่จะไม่ให้บุตรตกไปสู่ความชั่ว มารดาบิดาต้องอดทนพยายามพรั่งพร้อมปลูกฝังให้บุตรเป็นคนดีมีศีลธรรม

กล่าวโดยสรุปว่า การเลี้ยงดูบุตร เพราะเป็นหน้าที่อันชอบธรรมของบุรุษที่ชื่อว่า “บิดา” และสตรีที่ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่า “มารดา” อดทนอดกลั้นทั้งทางกายและใจเลี้ยงดูบุตร ให้เจริญเติบโต ทำให้เขาเป็นคนดีมีความเจริญ ก้าวหน้าในวิชาความรู้ และสร้างครอบครัวให้มั่นคง เป็นครอบครัวต้นแบบของสังคม พร้อมทั้งสืบทอดสิ่งที่ดีงามของบุรพชนต่อไป พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า เลี้ยงดูบุตรเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

^๓สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕.

^๔ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๒) การสงเคราะห์ภรรยา-สามี

การทำอุปการะด้วยกิจทั้งหลายมีการห้ามจากการทำบาป เป็นต้น หรือด้วยกิจทั้งหลายมีการยกย่อง เป็นต้น ชื่อว่า การสงเคราะห์^๕ หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย ชื่อว่าภรรยา^๖ และ ชายที่เป็นคู่ครองของหญิง ชื่อว่าสามี^๗

สามีพึงสงเคราะห์ภรรยาด้วย ๕ สถาน

๑.ให้เกียรติยกย่อง

๒.ไม่ดูหมิ่น

๓.ไม่ประพฤตินอกใจ

๔.มอบความเป็นใหญ่ให้

๕.ให้เครื่องแต่งตัว

เมื่อภรรยาได้รับการสงเคราะห์จากสามีเช่นนี้แล้ว ตั้งใจตอบแทนคุณความดีของสามีด้วยการปฏิบัติหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

๑.จัดการงานดี

๒.สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓.ไม่ประพฤตินอกใจ

๔.รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕.ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^๘

การสงเคราะห์ภรรยา-สามี ต้องมีขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นเป็นธรรมสนับสนุนจึงจะทำให้การสงเคราะห์กันระหว่างสามีภรรยาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นสำเร็จได้

กล่าวโดยสรุปว่า การสงเคราะห์ภรรยา(สามี) ก็เพราะมอบความเป็นใหญ่ให้ทั้งทางกายและใจในการปฏิบัติต่อภรรยาด้วยความรัก ด้วยความไว้วางใจและความจริงใจ อยู่ร่วมกันด้วยความอดทนและความเห็นอกเห็นใจ มีชีวิตครอบครัวที่ราบรื่นไม่ทะเลาะวิวาท ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสุข สงบสุข และเป็นต้นแบบแก่สังคมได้ พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า สงเคราะห์ภรรยา-สามี เป็นมงคลอันสูงสุด

๓) การทำงานไม่คั่งค้าง

ผู้ถึงพร้อมด้วยความขยัน มีความบากบั่น ไม่ย่อหย่อน ด้วยความสามารถแห่งความเพียรทางกาย ไม่คำนึงถึงความหนาวและความร้อน^๙

เหตุที่งานคั่งค้างหรืออาฏานัน มีลักษณะดังนี้

๑. การทำไม่ถูกกาล คือ ยังไม่ถึงเวลาที่ควรทำ แล้วทำลงไปบ้าง

^๕มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗๖.

^๖ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๑๗.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๗๘.

^๘ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^๙ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๓๒/๓๗๕.

๒. ทำไม่สมควร หมายถึง ไม่ถูกลักษณะของงาน คือควรทำอย่างนี้ แต่ไปทำเสียอีกอย่าง

๓. การไม่ทำ เมื่อไม่ทำงาน งานก็คั่งค้าง อาจุลเป็นเรื่องธรรมดา

๔. การทำย่อหย่อน คือ ทำเพียงแต่สักว่าทำ ไม่ใส่ใจ

เมื่อบุคคลต้องการให้งานสำเร็จไม่คั่งค้างนั้น ก็ควรทำตรงกันข้ามกับลักษณะที่ไม่ดีข้างต้น คือ

๑. ทำถูกต้อง

๒. ทำสมควร

๓. ลงมือทำ

๔. ทำอย่างขยันขันแข็ง

จากข้อความข้างต้น เมื่อเราทำงานตามลักษณะข้างต้น ด้วยความอดทนการทำงานย่อมลุล่วงไปด้วยดี เพราะการงานเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาชีวิตและครอบครัวประเทศชาติ

กล่าวโดยสรุปว่า การทำงานไม่คั่งค้าง เพราะทำถูกต้อง ทำในเวลาอันเหมาะสม และไม่เกียจคร้านลงมือทำอย่างขยันขันแข็งอดทนอดกลั้นทั้งทางกายและใจในการทำงานจนการงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นการกระทำที่มีค่าอยู่ในตัวเอง อันหมายถึงหน้าที่ความรับผิดชอบ และมีประโยชน์ต่อมนุษย์ ทำให้ฐานะของตน ครอบครัว ประเทศชาติดีขึ้น เหตุนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่าทำงานไม่คั่งค้าง ไม่อาจุล เป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔.๑.๕ ด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

สันติธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการเตรียมปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตตามแนวทางมงคลสูตร ที่เน้นการเสียสละทั้งแรงกายแรงใจ อันจะส่งผลเอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้สังคมเกิดสันติสุข นับเป็นการปฏิบัติที่ยากยิ่งในสังคม ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่สงบสุข เกิดคุณค่าด้านการฝึกตนให้เป็นคนมีความสามารถ ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตร

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานนี้ หมายถึงมงคลที่ประกอบไปด้วยมงคล ๔ ประการ คือ การบำเพ็ญทาน การประพฤติธรรม การสงเคราะห์ญาติ และการทำงานไม่มีโทษ จึงขอนำเสนอเนื้อหาต่อไปนี้

๑) การบำเพ็ญทาน

ชีวิตของคนเราจึงดำรงอยู่ได้ด้วยทาน เราโตมาได้ก็เพราะทาน เรามีความรู้ในด้านต่างๆ ก็เพราะทาน โลกนี้จะมีสันติสุขได้ก็เพราะทานการให้ทานจึงเป็นสิ่งจำเป็น และมีประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ

ทาน นั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑.อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของเป็นทาน

๒.ธรรมทานหรือวิทยาทาน คือ การให้ความรู้เป็นทาน ถ้าให้ศิลปวิทยาการต่างๆทางโลกเรียกว่า วิทยาทาน แต่ถ้าสอนให้ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส เป็นความรู้ทางธรรม เรียกว่า ธรรมทาน

๓.อภัยทาน คือ การสละอารมณ์โกรธเป็นทาน ให้อภัย ไม่จองเวร^{๑๐}

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", (กรุงเทพมหานคร: บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๐.

องค์ประกอบในการให้ทาน มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน ดังนี้

๑. วัตถุสิ่งของที่ให้ทานบริสุทธิ์ คือ วัตถุสิ่งของนั้นเป็นของบริสุทธิ์ เกิดจากการหามาได้ด้วย ความบริสุทธิ์

๒. เจตนาบริสุทธิ์ คือ ผู้ให้ทานต้องมีเจตนาให้ทานอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ให้ทานเพื่อหวังชื่อเสียง

๓. บุคคลบริสุทธิ์ คือ บุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย อันหมายถึงผู้ให้ทานกับผู้รับทานต้องมีความบริสุทธิ์ ทั้งผู้ให้และผู้รับต้องมีศีล มีธรรม^{๑๑}

การบำเพ็ญทานนั้น ต้องอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นทั้งทางกายและทางใจ จึงจะสามารถบำเพ็ญทานดังที่กล่าวมาแล้วข้างนั้นได้สำเร็จตามแนวทางมงคลสูตร

กล่าวโดยสรุปว่า การให้ทานนั้น มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุขใจ และผู้รับก็อิ่มเอิบใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ ผู้ให้ย่อมได้รับความสุข ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก ทำให้เป็นที่น่าคบหาของคนดี เหตุนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การบำเพ็ญทาน เป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๒) การประพาสธรรม

การประพาสธรรม หรือประพาสกุศลกรรมบถ มี ๑๐ ประการ ดังนี้

ความประพาสชอบด้วยกาย^{๑๒} มี ๓ อย่าง คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพาสผิดในกาม^{๑๓}

ความประพาสชอบด้วยวาจา^{๑๔} มี ๔ อย่าง คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๑๕}

ความประพาสชอบด้วยใจ^{๑๖} มี ๓ อย่าง คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย และไม่เห็นผิดจากคลองธรรม^{๑๗}

ในการประพาสธรรมดังที่กล่าวแล้วข้างนั้น จำเป็นต้องอาศัยขันติธรรมเป็นพื้นฐานในการประพาสปฏิบัติธรรม เพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

กล่าวโดยสรุปว่า การประพาสธรรม คือ การประพาสสุจริตตามหลักของพระพุทธศาสนา เป็นการพัฒนากะดับ เป็นการอบรมฝึกฝนและการพัฒนาตนเองให้เหมาะสมให้ติงาม ให้ถูกต้อง ยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งทางกาย และวาจา ใจ สร้างความเจริญความสงบสุขแก่ตนเองและส่วนรวม พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การประพาสธรรมเป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อร่าม อินพุม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระรัตจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๔.

^{๑๒}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๗/๑๖๑.

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘.

^{๑๔}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๗/๑๖๑.

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๕.

^{๑๖}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๗/๑๖๑.

^{๑๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๘.

๓) การสงเคราะห์ญาติ

ชนผู้เกี่ยวเนื่องกัน ช้างมารดาก็ดี ช้างบิดาก็ดี คือ นับแต่ชั้นแห่งปู่ ยา ตา ยาย ชั้นทวด ลงมา ๗ ชั่วคน ชื่อว่า ญาติ^{๑๘}

การสงเคราะห์ญาติ อยู่กับการผูกสามัคคีรวมน้ำใจญาติให้เป็นปึกแผ่น โดยใช้หลัก สังคหวัตถุ ๔ ดังนี้

๑.ทาน หมายถึง การเอื้อเพื่อแบ่งกันกินแบ่งกันใช้

๒.ปิยวาจา พูดจาต่อกันด้วยคำสุภาพอ่อนโยน

๓.อัตถจริยา ทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ญาติ คือ ช่วยเหลือเมื่อมีธุระการงาน

๔. สมนัตตตา วางตัวกับญาติให้เหมาะสมกับฐานะ ตำแหน่ง สิ่งแวดล้อม เคารพญาติผู้ใหญ่^{๑๙}

การสงเคราะห์ญาตินั้น ต้องอาศัยขันติธรรมในการประพาสปฏิบัติต่อญาติทั้งสิ้น เพื่อให้การสงเคราะห์นั้นลุล่วงไปตามสมควร

กล่าวโดยสรุปว่า การสงเคราะห์ญาติ เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ความเป็นญาติมีความสามัคคีเคารพนับถือ ทำให้เกิดความอบอุ่นในหมู่ญาติ เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันเป็นการให้ตระกูลใหญ่โต มั่นคง เป็นต้น เหตุนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การประพาสธรรม เป็นมงคลอันสูงสุด

๔) การทำงานไม่มีโทษ

“งานไม่มีโทษ” คือ งานที่ไม่มีพิษมีภัย ไม่มีเรื่องที่จะนำความเดือดร้อนมาให้ทั้งตนเองและผู้อื่น เมื่อทำแล้วนำประโยชน์มาให้ฝ่ายเดียว ไม่ก่อความเสียหายให้กับใคร^{๒๐๒๑}

องค์ประกอบของงานไม่มีโทษ งานไม่มีโทษจะต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการ ดังนี้

๑.ไม่ผิดกฎหมาย กฎหมายเป็นระเบียบข้อบังคับซึ่งทุกคนต้องปฏิบัติตาม

๒.ไม่ผิดประเพณี ประเพณี หมายถึง จารีต ขนบธรรมเนียมของมหาชนในถิ่นหนึ่งๆ หรือสังคมหนึ่ง ใครทำผิดประเพณีถือว่าผิดต่อมหาชน

๓.ไม่ผิดศีล ศีลเป็นพื้นฐานของการทำความดีทุกอย่าง

๔.ไม่ผิดธรรม ธรรมคือความถูกต้องความดี ในการปฏิบัติงานทุกครั้งต้องคำนึงถึงข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ให้ถี่ถ้วน^{๒๒}

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๙.

^{๑๙}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", (กรุงเทพมหานคร: บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๐.

^{๒๐}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระร็ด จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๙.

^{๒๑}ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๒.

^{๒๒}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", (กรุงเทพมหานคร: บริษัทฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๖-๑๕๘.

กล่าวสรุปได้ว่า การทำงานไม่มีโทษนั้น เพราะการหักห้ามใจไม่ให้งานที่ผิดกฎหมาย ผิดศีล ผิดธรรม และไม่ให้งานเสียหาย การทำงานไม่มีโทษ คือ การกระทำที่มีแต่ประโยชน์สุขทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่นเป็นเหตุให้พ้นจากภัยพิบัติต่างๆ ได้ ซึ่งประโยชน์ที่จะได้รับมากหรือน้อยเพียงใด ทำให้ได้รับความสุข เพราะผลของการทำงานนั้นๆ เมื่อทำงานเสร็จเรียบร้อยแล้วจะได้สันติสุขเป็นเครื่องตอบแทนไปชั่วกาลนาน เหตุนี้ พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การทำงานไม่มีโทษ เป็นมงคลอันสูงสุดของชีวิต

๔.๒ คุณค่าระดับกลาง

คุณค่าของชั้นศีลธรรมที่ส่งเสริมการประพฤติมงคล ๓๘ ในระดับกลางนี้ เป็นการวิจัยคุณค่าของชั้นศีลธรรมในการพัฒนาชีวิตให้ดำรงชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ พบว่า ชั้นศีลธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ เป็นการยกระดับในทางคุณธรรมด้วยการพยายามลดละ งดเว้น กำจัด ทำลาย และเผาผลาญกิเลสตัณหา อันเป็นสิ่งที่ชั่วร้ายของร่างกายและจิตใจ และปลูกฝังสิ่งที่ดีงาม ทำให้เกิดคุณค่าด้านการปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม ด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้นให้ตน ด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้นสูงให้ตน จะนำเสนอต่อไปนี้

๔.๒.๑ ด้านการปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม

ชั้นศีลธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการดำรงชีวิตตามแนวทางมงคลสูตรระดับกลาง ที่เน้นการฝึกปฏิบัติเพื่อปรับสภาพของจิตใจให้มีสุขภาพดี เป็นการปฏิบัติเพื่อปรับจิตวิญญาณความรู้สึก มีความรู้สึกไปในทางที่ดี ที่เหมาะ ที่ไม่ทำให้ตัวเองเดือดร้อน เสียสละทั้งร่างกายแรงใจ อันจะส่งผลเอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้สังคมเกิดสันติสุข เกิดคุณค่าด้านการปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตร

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตระดับกลางนี้ หมายถึงมงคลที่ประกอบไปด้วยมงคล ๓ ประการ คือ การงดเว้นจากบาป การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา และการไม่ประมาทในธรรม จึงขอนำเสนอเนื้อหาต่อไปนี้

๑) การงดเว้นจากบาป

งดเว้นจากบาป หมายความว่า การกระทำใดก็ตามทั้งกาย วาจา ใจที่เป็นความชั่ว ความร้ายกาจ ทำให้ใจเศร้าหมอง ถ้าเราเคยทำอยู่ก็งดเสีย ที่ยังไม่เคยทำก็จะเว้นไม่ยอมทำโดยเด็ดขาด

สิ่งที่ทำแล้วเป็นบาป คือ **อกุศลกรรมบถ ๑๐** ได้แก่ ๑.ฆ่าสัตว์ เช่น ฆ่าคน ยิงนกตกปลา ๒.ลักทรัพย์ เช่น ลักขโมย ปล้น ฉ้อโกง ๓.ประพฤติดิฉินในกาม เช่น เป็นชู้ อนาคต ๔.พูดเท็จ เช่น พูดโกหก ทำหลักฐานเท็จ ๕.พูดส่อเสียด เช่น พูดยุยงให้เขาแตกกัน ๖.พูดคำหยาบ เช่น คำ ประชดว่ากระเทย ๗.พูดเพ้อเจ้อ เช่น พูดพล่าม พูดเหลวไหล ๘.คิดโลภมาก เช่น อยากได้ในทางทุจริต ๙.คิดพยาบาท เช่น คิดอาฆาต คิดปองร้าย ๑๐.มีความเห็นผิด เช่น เห็นว่าบุญบาปไม่มีจริง^{๒๓}

กล่าวโดยสรุปว่า การงดเว้นจากบาปนั้น การไม่ให้จิตใจหลงไปในการกระทำใดๆ ทั้งทางกาย วาจาและใจ ที่เป็นความชั่ว ที่เป็นอกุศล ที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง การงดเว้นจากบาป ทำให้เกิด

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

มหาฤศตามมา ทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท ทำให้ทำจิตใจผ่องใส พร้อมจะรองรับคุณธรรมชั้นสูงต่อไป พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การงดเว้นจากบาป เป็นมงคลอันสูงสุด

๒) การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา

สำรวม หมายถึง ระมัดระวังในนัยหนึ่ง และเว้นขาดในอีกนัยหนึ่ง^{๒๔} **ดื่ม** ในที่นี้หมายถึง การทำให้ซึมซาบเข้าไปในร่างกาย ไม่ว่าจะโดยวิธี ดื่ม ดม อัด นัตถ์ สูบ ฉีด ก็ตาม **น้ำเมา** โดยทั่วไป หมายถึง เหล้า แต่ในที่นี้หมายถึง ของมีนเมาให้โทษทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นน้ำหรือแห้ง รวมทั้งสิ่งเสพติดทุกชนิด

เพราะฉะนั้น ในมงคลข้อนี้จึงหมายถึง การงดเว้นเด็ดขาดจากการเสพสิ่งเสพติดให้โทษ ถ้าใครเสพใครติดก็ให้ถอนตัวออกเสีย ทำตัวให้เป็นอิสระจะได้เกิดสิริมงคลแก่ตนเองและผู้อื่น^{๒๕}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสรุปโทษของการดื่มสุราไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ทำให้เสียทรัพย์ เพราะไหนจะต้องซื้อเหล้ามาดื่มเอง หรือเลี้ยงเพื่อน
๒. ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะดื่มเหล้าแล้วขาดสติไม่สามารถควบคุมตนเอง
๓. ทำให้เกิดโรคหลายอย่าง ทั้งโรคตับแข็ง โรคหัวใจ
๔. ทำให้เสียชื่อเสียง เพราะไปทำสิ่งที่ไม่ดีเข้า
๕. ทำให้แสดงกิริยาที่อุจาดขาดความละอาย พอเมาแล้วอะไรที่ไม่กล้าทำก็ทำได้
๖. ทำให้สติปัญญาเสื่อมถอย พอเมาแล้ว จะคิดอะไรก็คิดไม่ออก พุดจาจกวน

กล่าวโดยสรุปว่า เมื่อเราเห็นโทษของการดื่มน้ำเมา อดทนหักห้ามทั้งกายใจไม่หลงไป กระทำ เพราะเห็นโทษของการกระทำดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้นเพราะอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้น จึงทำให้เป็นคนมีสติ ทำให้ไม่ลุ่มหลง ไม่มัวเมา ทำให้ไม่เกิดการทะเลาะวิวาท ทำให้กิจการทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคตได้รวดเร็ว ทำให้ไม่เป็นบ้า ไม่เป็นใบ้ ไม่เป็นคนปัญญาอ่อน ทำให้มีความสุข มีคนนับถือยำเกรง ทำให้มีชื่อเสียง เป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป ทำให้ไม่หลงทำร้ายผู้มีพระคุณ เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า สำรวมจากการดื่มน้ำเมา เป็นมงคลอันสูงสุด

๓) การไม่ประมาทในธรรม

อาการคือความมัวเมา เชื่อว่า ความประมาท ความไม่มีการทำโดยเคารพ ความไม่มีการทำโดยติดต่อกัน ความไม่มีการทำไม่หยุด ความประพฤติด้อยหย่อน ความทอดธุระ ความไม่ประกอบเนื่องๆ ในการบำเพ็ญกุศลธรรม เชื่อว่า ความประมาท^{๒๖}

ความไม่ประมาทในธรรม ก็คือ ความไม่ประมาทในกรณียกิจอันเป็นหน้าที่ซึ่งจะพึงกระทำ พุด คิด ให้เกิดผลนั่นเอง มีแนวทางปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ประมาทในกาลเวลา คือ การไม่ปล่อยเวลาให้เสียไปโดยเปล่าประโยชน์
๒. ไม่ประมาทในวัย คือ การไม่คิดว่าขณะนี้เดี๋ยวนี้ตนเองยังมีอายุน้อยอยู่ ยังไม่ควรทำความดี ยังไม่ควรสร้างกุศล

^{๒๔}พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^{๒๕}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระจัด จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๒.

^{๒๖}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลชีวิตฉบับ ภาษาไทย ภาค ๒, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๘.

๓.ไม่ประมาณในการทำงาน คือ การทำงานทุกอย่างไม่เลือกงานไม่ปล่อยงานให้ค้างค้ำ

๔.ไม่ประมาณในการศึกษา คือ การเห็นคุณค่าของการศึกษาไม่มัวเมาหลงใหลเอาแต่เที่ยวเตร่สนุกสนาน

๕.ไม่ประมาณในการปฏิบัติธรรม คือ ไม่คิดว่าการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องยาก เป็นเรื่องไม่เหมาะสมของคนทั่วไป^{๒๗}

กล่าวโดยสรุปว่า การไม่ประมาณในธรรม การมีสติกำกับอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการคิด การพูดหรือการกระทำไม่ยอมตกไปในทางที่เสื่อม และพยายามทำความดีให้เต็มที่ ใช้ความอดทนในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต การไม่ประมาณในธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับมนุษย์ เพราะจะบ่งบอกถึงความสามารถในการที่จะดำรงอยู่ในโลกนี้ ทำให้เฟลิดเฟลีนไม่เบื่อหน่ายในการสร้างชาติ ย่อมได้รับความสุขในการดำรงชีพ เป็นผู้ต้นตัว ไม่เพิกเฉยละเลยในการสร้างชาติ ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การไม่ประมาณในธรรม เป็นมงคลอันสูงสุด

๔.๒.๒ ด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้นให้ตน

ขันติธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการดำรงชีวิตตามแนวทางมงคลสูตรระดับกลาง ที่มุ่งเน้นให้บุคคลแสวงหาธรรมะเบื้องต้นใส่ตัว โดยเริ่มจากเคารพในตนเอง มุ่งทำความดี เว้นจากความชั่ว ถ่อมตน ทำความดีต่อผู้อื่นด้วยความเคารพ เป็นการปฏิบัติเพื่อปรับจิตวิญญาณความรู้สึก มีความรู้สึกไปในทางที่ดี ที่เหมาะ ที่ไม่ทำให้ตัวเองเดือดร้อน เสียสละทั้งแรงกายแรงใจ อันจะส่งผลเอื้ออำนวยช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อกูลให้สังคมเกิดสันติสุข เกิดคุณค่าด้านการปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ตามแนวทางของมงคลสูตร

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตระดับกลางนี้ หมายเอามงคลที่ประกอบไปด้วยมงคล ๕ ประการ คือ มีความเคารพ มีความถ่อมตน มีความสันโดษ มีความกตัญญู และฟังธรรมตามกาล จะได้นำเสนอต่อไปนี้

๑) มีความเคารพ

ความเคารพ ได้แก่ กิริยาอาการยกย่องเชิดชูบุคคลหรือสิ่งที่ควรยกย่องเชิดชู ได้แก่ การกราบ การไหว้ อ่อนน้อม การต้อนรับ การสำรวมกิริยาให้สงบ และมีความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่แสดงให้เห็นน้ำใจว่า ตั้งใจยกย่องเชิดชูให้สมควรแก่ฐาน^{๒๘}

สิ่งที่ควรเคารพในทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงถึงบุคคลและสิ่งของที่ควรเคารพไว้ ๖ ประการ คือ

๑. มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระพุทธเจ้า

๒. มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม

๓. มีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์

๔. มีความเคารพ มีความยำเกรงในการศึกษา

^{๒๗} อารัม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระจัด จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๔-๑๔๐.

^{๒๘} สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๖.

๕.มีความเคารพ มีความยำเกรงในกันและกัน^{๒๙}

กล่าวโดยสรุปว่า การทำความเคารพนั้น ต้องอาศัยการฝึกฝนอบรมให้ตนเอง เป็นผู้แสดงออกทางกาย วาจา มีอยู่หลายวิธี เช่น หลีกทางให้ ลูกขึ้นยืนต้อนรับ การให้ที่นั่งแก่ท่าน การมีความเคารพ มุ่งเน้นให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ความสามัคคี ทำให้ถึงความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การมีความเคารพ เป็นมงคลอันสูงสุด

๒) มีความถ่อมตน

ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม คือความเป็นผู้ประพฤติด่อมตน ชื่อว่า นิวาตะ (ความประพฤติด่อมตน) หมายถึง บุคคลประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้ประพฤติด่อมตนใด เป็นผู้จัดมานะเสียได้ จัดความกระด้างเสียได้ เป็นผู้เช้นกับด้วยท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า เสมอด้วยโคผู้ตัวเขาหัก และเป็นผู้เสมอด้วยงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว มีวาจาอ่อนหวาน มีวาจานุ่มนวล มีวาจาน่าปลื้มใจนี้ ชื่อว่า นิวาต

ลักษณะของผู้มีความถ่อมตน จะเป็นผู้มีคุณค่าของตนตามความเป็นจริง เจียมเนื้อเจียมตัว ทำให้มีลักษณะเด่นกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการดังนี้

๑. มีกิริยาอ่อนน้อม คือ ไม่ลดตัวลงจนเกินควร และไม่ถือตัวจนเกินงาม

๒. มีวาจาอ่อนหวาน คือ มีคำพูดที่ไพเราะน่าฟัง ออกมาจากใจที่ใสสะอาดนุ่มนวล ไม่แข็งกระด้าง

๓. มีใจอ่อนโยน คือ มีใจนอบน้อม ละมุนละม่อม ถ่อมตัว มีใจละไมแต่มีใจอ่อนแอ มีใจเข้มแข็งแต่ไม่ใช้กระด้าง

กล่าวโดยสรุปว่า บุคคลใช้ความอดทนอดกลั้นในการเป็นผู้ละมานะทิฐิหรือออกเสีย ถ้าบุคคลนำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดมีในตนจึงชื่อว่า การมีความถ่อมตน จึงทำให้ อยู่เป็นสุข ไม่มีศัตรู ทำให้น่าเคารพนับถือ น่ากราบไหว้ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ทำให้ได้กัลยาณมิตร ทำให้สามารถถ่ายทอดคุณความดีจากผู้อื่นได้ ทำให้ไม่ประมาท ตั้งอยู่ในธรรม ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การมีความถ่อมตน เป็นมงคลอันสูงสุด

๓) มีความสันโดษ

ความยินดี, ความพอใจ, ยินดีในของของตน, การมีความสุขความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร”^{๓๐}

พระพุทธองค์สอนให้ชาวพุทธมีความสันโดษ คือ ความยินดีพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ เพราะสันโดษเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสุข จึงตรัสสอนให้พุทธบริษัทของพระองค์แสวงหาของกินของใช้ที่จำเป็นแก่ชีวิต โดยไม่ให้เบียดเบียนขายเกียจคร้าน โดยยึดถือคุณธรรมของความสันโดษ ซึ่งมีคุณลักษณะ ๓ ประการ

๑. ยินดีตามที่ได้ คือ ได้สิ่งใดมา ก็พอใจอย่างนั้น ไม่เสียใจถ้าได้ไม่เท่าที่ต้องการ แต่ชวนขวยสร้างเหตุให้ดีที่สุดและให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

^{๒๙}อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๔.

^{๓๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๐.

๒. ยินดีสิ่งที่ควรแก่สมรรถภาพ คือ คนเรามีความสามารถไม่เท่ากัน ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังใจ กำลังความดี ก็ต้องรู้ว่ากำลังของตนมีแค่ไหน และแสวงหาหรือยอมรับเฉพาะของที่ควรแก่สมรรถภาพของตนเอง

๓. ยินดีสิ่งที่ควรแก่ฐานะ คือ ให้พิจารณาว่าเรามีฐานะเป็นอะไร แล้วก็แสวงหาหรือยอมรับแต่ของที่ควรกับฐานะของตนไม่เป็นคนไฝสูงเกินศักดิ์^{๓๑}

กล่าวโดยสรุปว่า บุคคลชื่อว่า เป็นผู้สันโดษได้นั้น ต้องอาศัยขันติธรรมในการฝึกฝนอบรมตนเองทั้งทางกายและทางใจ จึงจะสำเร็จผลตามแนวทางมงคลสูตรนี้ ในการฝึกความสันโดษนี้ จึงทำให้ตัดกังวลต่างๆ เสียได้ ทำให้ออกห่างจากอกุศลกรรม ทำให้มีความสุขสบายกายสบายใจ ทำให้พ้นจากความผิด พบแต่สิ่งถูกต้อง ทำให้ศีลธรรมเกิดในใจได้ง่าย ทำให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งปวง ทำให้มีกำลังใจสูง เมื่อรู้ว่าสิ่งใดไม่ดีก็ไม่ฝืนทำ นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตน ทำให้มีโอกาสกระทำแต่สิ่งดีๆ ยิ่งขึ้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า มีความสันโดษ เป็นมงคลอันสูงสุด

๔) มีความกตัญญู

กตัญญูตา^{๓๒} แปลว่า ความเป็นคนกตัญญู หรือความเป็นผู้รู้คุณท่าน^{๓๓}

ความกตัญญูจึงเป็นคุณธรรมที่ควรปลูกฝังให้เกิดขึ้นในจิตใจ เพราะจะทำให้เกิดเกียรติยศเจริญไปด้วยอำนาจเดชา เป็นที่เคารพนับถือของบุคคลอื่น เป็นที่รักของบุคคลที่พบเห็นเป็นที่เจริญบันเทิงใจ การแสดงความกตัญญูต่อผู้กระทำคุณแก่เราแล้วตอบแทน มีดังนี้

๑. กตัญญูต่อบุคคล หมายถึง กตัญญูต่อบิดามารดา ในฐานะความเป็นลูกควรมีความระลึกอุปการะคุณท่าน เป็นต้น

๒. กตัญญูต่อสัตว์ หมายถึง การทำมาหากินเลี้ยงชีพของมนุษย์ย่อมเนื่องด้วยสัตว์ เช่น อาหาร หรือการใช้แรงงานสัตว์ เป็นต้น

๓. กตัญญูต่อสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ลำธาร ภูเขา ให้ประโยชน์ให้ความร่มเย็นกับเรา เป็นต้น^{๓๔}

กล่าวโดยสรุปว่า การที่จะเป็นผู้มีความกตัญญูนั้น อาศัยการกระทำตอบแทนและฝึกฝนอบรมตนเองให้รู้จักบุญคุณที่ท่านทำให้แล้ว เมื่อระลึกถึงคุณท่าน เมื่อครั้งมีโอกาสจึงต้องใช้ความอดทนอดกลั้นทำการตอบแทนท่านตามโอกาสอันเหมาะสมจนสำเร็จบริบูรณ์ ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้ ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า มีความกตัญญู เป็นมงคลอันสูงสุด

^{๓๑}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฐานการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๖.

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลชีวิตฉบับ ภาษาไทย ภาค ๒, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗๐.

^{๓๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน อร่าม อินทุม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เพชรกระรัต จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๒.

๕) การฟังธรรมตามกาล

การฟังธรรมตามกาล คือ การชวนหาเวลาไปฟังธรรม ฟังคำสั่งสอนจากผู้มีธรรมะ เพื่อยกระดับจิตใจและสติปัญญาให้สูงขึ้น^{๓๕}

โดยธรรมชาติจิตของสามัญชนทั่วไป ย่อมถูกนิรณันท์ทั้ง ๕ ประการ กันไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมทั้งปวง นิรณันท์นี้เป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง นิรณันท์ ๕ นั้น คือ

๑. กามฉันทะ ความพอใจในกาม มีจิตหมกหมุ่นอยู่แต่กามคุณ
๒. พยาบาท ความคิดร้ายที่ทำให้ขัดเคืองแค้นใจ
๓. ถีนมิทธะ ความหดหู่เซื่องซึม
๔. อุทธัจจกุกกัจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ความกระวนกระวายใจ
๕. วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย^{๓๖}

ในทางพระพุทธศาสนากการฟังธรรมได้จัดไว้หลากหลายเวลา ดังนี้

๑. วันธรรมสวนะ(วันพระ)
๒. เทศกาลฟังธรรม เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น
๓. เทศกาลงานบุญ ได้แก่ งานทอดกฐิน งานทอดผ้าป่า เป็นต้น^{๓๗}

กล่าวโดยสรุปว่า บุคคลอาศัยความอดทนอดกลั้นชวนหาเวลาไปฟังธรรม เพราะเมื่อคนเราห่างไกลจากการฟังธรรมย่อมถูกอกุศลธรรมชักนำให้กระทำความชั่วโดยตลอด เพราะด้วยอำนาจของนิรณันท์นั่นเอง การฟังคำสั่งสอนจากผู้มีธรรมทำให้เกิดความคิด เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ เมื่อมีผู้มีความรู้ความสามารถและมีธรรมมาแสดงธรรม ให้รับไปฟังธรรม พระพุทธองค์จึงทรงให้พุทธบริษัทเมื่อมีเวลาให้เข้าฟังธรรมตามเวลาสมควร เพราะอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นในการฟังธรรมตามกาล จึงมีคุณค่าดังนี้

๑. เป็นการเพิ่มพูนความรู้ใหม่ เพราะผู้แสดงธรรมย่อมจะศึกษาค้นคว้าขบคิด นำข้อธรรมะต่างๆ มาแสดง ทำให้เราได้ยินได้ฟังธรรมะที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน

๒. เป็นการทบทวนความรู้เดิม คือ ถ้าหัวข้อธรรมที่ผู้แสดงนำมาแสดงนั้นตรงกับสิ่งที่เราเคยศึกษามาแล้ว ก็จะทำให้เราได้ทบทวนความรู้เดิม ให้เกิดความเข้าใจแตกฉาน

๓. เป็นการปลดปล่อยความสงสัยเสียได้ คือ ถ้าผู้ฟังยังมีความลังเลสงสัยในการละความชั่วบางอย่าง หรือการทำความดีบางอย่าง เมื่อได้ฟังธรรมะเพิ่มเติมแล้ว จะทำให้หายความลังเลสงสัยนั้นหมดไป

๔. เป็นการปรับความเห็นให้ตรง คือ ในระหว่างการดำเนินชีวิตสู่จุดหมายของคนเรานั้น อาจถูกกิเลสและสิ่งแวดล้อมไม่ดีต่างๆ ทำให้มีความเห็นผิดเกิดขึ้นได้ เราจะได้เลิกความเห็นที่ผิดเสีย ประคองความเห็นให้ถูกต้อง

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ฉบับ "ทางก้าวหน้า", หน้า ๒๓๔.

^{๓๖}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๗๖.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน อารัม อินทุม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๗.

๕. เป็นการฝึกอบรมจิตใจให้สูงขึ้น เพราะการฟังธรรมเป็นเครื่องเตือนสติเรา ยกระดับจิตใจของเราให้สูงขึ้นๆ จนกระทั่งสามารถจัดข้อบกพร่องได้เด็ดขาด พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า ฟังธรรมตามกาล เป็นมงคลอันสูงสุด

๔.๒.๓ ด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้น

ขันติธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการดำรงชีวิตตามแนวทางมงคลสูตรระดับกลาง ที่มุ่งเน้นให้บุคคลแสวงหาธรรมะเบื้องต้นให้ตัว เพื่อศึกษาธรรมะให้เข้าใจในการพัฒนาจิตใจในขั้นสูงต่อไป การศึกษาในขั้นนี้ต้องอาศัยความอดทน จิตใจที่อ่อนโยน เข้าพบสมณะผู้มีความประพฤติดี เพื่อศึกษาธรรม และฟังธรรม พร้อมทั้งสนทนาธรรมตามกาล

ในการพัฒนามนุษย์ในการดำรงชีวิตระดับกลางนี้ หมายถึงมงคลที่ประกอบไปด้วย มงคล ๔ ประการ คือ มีความอดทน เป็นคนว่าง่าย พบเห็นสมณะ และสนทนาธรรมตามกาล จะได้นำเสนอต่อไปนี้

๑) มีความอดทน

งานทุกชิ้นในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ที่สำเร็จขึ้นมาได้ นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมข้อหนึ่งเป็นพื้นฐานจึงสำเร็จได้ คุณธรรมข้อนั้นคือ ขันติ ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลือบเรงเร้าให้เกิดความขยัน เป็นคุณธรรมช่วยบำรุงกำลังให้แข็งแกร่งกล้า สามารถเอาชนะงานที่ยากและหนักได้เสมอ ไม่ย่อท้อยอมแพ้ต่ออุปสรรคใดๆ คนที่มีขันติเป็นเครื่องประดับจิตใจ จึงมีความสำเร็จของงานทุกชิ้น ทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยขันติธรรมทั้งนั้น

การกระทำสิ่งใดทั้งหมดในโลกนี้ ต้องอาศัยขันติธรรม เพราะเป็นเครื่องอดกลั้น คือ อดทนแห่งบุคคล ได้แก่ โทสะอันเป็นไปโดยอาการ คือ อดทนต่อหนาวร้อน เป็นต้น ความอดทน มาจากคำว่า ขันติ หมายถึง ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ดีงาม^{๓๘} จนสามารถรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกระเบิดกระแทกด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม

กล่าวโดยสรุปว่า การมีความอดทน ทำให้กุศลธรรมทุกชนิดเจริญขึ้นได้ ทำให้เป็นคนมีเสน่ห์ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ทำให้ตัดรากเหง้าแห่งความชั่วทั้งหลายได้ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกอิริยาบถ ทำให้ศีลและสมาธิตั้งมั่น ทำให้ได้พรหมวิหารโดยง่าย เป็นต้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า มีความอดทน เป็นมงคลอันสูงสุด

๒) เป็นคนว่าง่าย

คนว่าง่ายสอนง่าย คือ คนที่อดทนต่อคำสั่งสอนได้ เมื่อมีผู้รู้แนะนำพร่ำสอนให้ ตักเตือนให้โดยชอบธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพอ่อนน้อม ไม่คัดค้าน ไม่โต้ตอบ ไม่แก้ตัวโดยประการใดๆ ทั้งสิ้น

ลักษณะของคนที่เป็นผู้ว่าง่าย มีดังนี้คือ

๑. เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน คือ ไม่เย่อหยิ่งโอ้อวด ไม่แสดงกิริยาอาการแข็งกระด้าง
๒. ไม่เป็นคนดื้อรั้น ดันทุรัง เมื่อตนเองผิด เป็นคนที่ยอมรับผิดเสมอเมื่อรู้ว่าตนเองผิด

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๒.

๓. ไม่เพ่งโทษผู้อื่น หมายความว่า ต้องเป็นคนคอยให้อภัยแก่ผู้อื่นเสมอ
๔. มีความเคารพต่อคำสอนของผู้อื่น การมีความเคารพต่อคำสอนยอมทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย
๕. มีความยินดีต่อคำสอน ไม่ว่าผู้ใดจะว่ากล่าวสั่งสอนที่ประกอบไปด้วยธรรมก็ยอมรับฟังแต่โดยดี

กล่าวโดยสรุปว่า การที่บุคคลเป็นผู้ว่าง่ายเพราะเป็นผู้ฝึกฝนอบรมตนทั้งทางกายและทางใจให้เป็นคนว่าง่าย เมื่อผู้รู้แนะนำพร่ำสอนให้คำตักเตือนโดยชอบธรรม ก็ยินดีปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพพออน้อม ไม่ได้ตอບ เพราะมีขันติธรรมเป็นพื้นฐานในการประพฤติปฏิบัติตามเพราะอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นทั้งทางกายทางใจนั้น จึงเป็นผู้ว่าง่ายจนทำให้เป็นที่เมตตาอยากแนะนำพร่ำสอนของคนทั้งหลาย ทำให้ได้ธรรมะอันเป็นที่พึงแก่ตน ทำให้ได้พบเจอกัลยาณมิตรทำให้บรรลุดุคคุณธรรมเบื้องสูงได้โดยง่าย ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า เป็นคนว่าง่าย เป็นมงคลอันสูงสุด

๓) เห็นสมณะ

การเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การได้ยินและการเห็น บรรพชิตผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้มีกาย วาจา จิต และปัญญาอันอบรมแล้ว ผู้ประกอบด้วยการฝึกอย่างสูง ชื่อว่า การเห็นสมณะ^{๓๙}

ผู้สงบจากการทำบาปความชั่วร้ายห่างไกลจากกิเลสทั้งปวง เรียกว่า สมณะ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สงบทางกาย คือ ผู้ที่มีกายไม่กระทำความชั่ว เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่รังแก เป็นต้น
๒. สงบทางวาจา คือ ผู้สงบทางวาจา ไม่พูดส่อเสียดเพ้อเจ้อ ไม่ใส่ร้ายป้ายสีใคร
๓. สงบทางใจ คือ มีสภาวะจิตที่ปราศจากทุกข์ ไม่มีนิวรณ์เข้าครอบงำจิต^{๔๐}

บุคคลผู้มีกายสงบ ผู้มีวาจาสงบ และผู้มีใจสงบ ท่านจึงเรียกว่า “สมณะ”

ดังนั้น เมื่อได้เห็นได้เข้าไปใกล้ท่านแล้ว ควรจะปฏิบัติกระทำตน ดังนี้

๑. เข้าไปสนทนาธรรม สมควรที่จะเข้าไปสนทนาธรรมกับท่าน เพราะท่านเป็นผู้ทรงธรรม

๒. เข้าไปอุปัฏฐากปฏิบัติบำรุง ท่านมีชีวิตอยู่ด้วยทายาทท่านเป็นปฏิกูลาหผู้รับ

๓. เข้าไปฟังธรรม ท่านแสดงธรรมในสถานที่ใด สมควรอย่างยิ่งที่จะน้อมใจฟังธรรม^{๔๑}

กล่าวโดยสรุปว่า การเห็นสมณะดังข้อความที่อธิบายข้างนั้น หมายเอา การเข้าไปหาแล้ว รับการถ่ายทอดเอาคุณธรรมความดีจากสมณะที่ได้บำเพ็ญธรรม ฝึกฝนตนด้วยศีล สมาธิ และปัญญา มาอย่างเต็มที่ เพราะอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น การเห็นสมณะ

^{๓๙}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลตถปิณี ภาษาไทย ภาค ๒, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔๒.

^{๔๐}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๔.

^{๔๑}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๖.

ทำให้ได้สติ ถูกคิดถึงบุญกุศล ทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำความดีตามท่าน ดังนั้นพระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การเห็นสมณะ เป็นมงคลอันสูงสุดแห่งชีวิต

๔) สันทนาธรรมตามกาล

การสันทนาธรรมตามกาล หมายถึง การพูดคุยกันด้วยธรรมตามกาลเวลา อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตามความเหมาะสม การสันทนาธรรมเป็นกิจกรรมที่จะทำให้จิตใจชุ่มชื้นกับคุณธรรมนั้นไว้โดยไม่รู้สึกตัว^{๔๒}

การสันทนาธรรมที่ถูกต้อง หมายถึง การสันทนาให้รู้ว่สิ่งใดเป็นอกุศลธรรมความชั่วจะได้ละเว้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลธรรมความดี จะได้ตั้งใจทำให้มาก และสิ่งใดเป็นอภัยคุณธรรม คือ ความจริงตามธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว ก็รู้เท่าทันทุกประการ จะได้ไม่หลงเข้าใจผิดให้เกิดทุกข์ เพราะการได้นำเอาธรรมะต่างๆ มาสนทนากันตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามที่ได้ฟังมาแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้แก่กันและกัน ย่อมจะช่วยให้เกิดความรู้อย่างกว้างขวางเป็นการส่งเสริมให้เจริญปัญญาเมื่อต่างคนต่างหาเหตุผลและนำความรู้มาแสดงต่อกันแล้ว ความรู้ความฉลาดย่อมเกิดขึ้นเป็นสัมมาทิฐิ

กล่าวโดยสรุปว่า การสันทนาธรรมตามกาล คือ เป็นผู้รู้จักแสวงหาปัญญาจากการสนทนาค้นหาเหตุผลและนำมาแสดงด้วยความรู้ความเห็นของตนในแต่ละคนมีความฉลาดรอบรู้เนื่องจากปัญญานั้นเกิดได้จากการฟังธรรมจากผู้มีปัญญาเป็นพหูสูต เพราะชั้นดีธรรมคือความอดทนอดกลั้นทางกายและใจ การสันทนาธรรมตามกาล ทำให้จิตเป็นกุศล ทำให้มีไหวพริบปฏิภาณดี ทำให้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ทำให้ได้ยินได้ฟังธรรมที่ตนยังไม่ได้ฟัง ธรรมที่ฟังแล้วยังไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจชัดขึ้น ทำให้บรรเทาความสงสัยเสียได้ เป็นการทำความเห็นของตนให้ตรง เป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ดังนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การสันทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันสูงสุดแห่งชีวิต

๔.๓ คุณค่าระดับสูง

คุณค่าของชั้นดีธรรมที่ส่งเสริมการประพัตติมงคล ๓๘ ในระดับสูงนี้ เป็นการวิจัยคุณค่าของชั้นดีธรรมในการพัฒนาชีวิตให้ดำรงชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ พบว่า ชั้นดีธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของมงคล ๓๘ เป็นการพัฒนาด้านให้รู้จักปฏิสัมพันธ์กับสังคม อันเป็นการพัฒนาจิตให้ถึงซึ่งจิตแห่งผู้รู้สุขสงบ ปราศจากทุกข์ โดยไม่มีทุกข์เจือปนอีกต่อไป และผลของการฝึกจิตให้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เพื่อการบูรณาการแห่งความเป็นอรหัตบุคคล อันหมายถึงความเป็นอิสระแห่งจิตใจ ดังจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๔.๓.๑ ด้านการฝึกปฏิบัติให้กำจัดกิเลสหมดไป

จากการวิจัยพบว่า ชั้นดีธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมในการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของมงคลสูตรจนทำให้เกิดคุณค่าด้านการฝึกปฏิบัติให้กำจัดกิเลสหมดสิ้นไป ดังนี้ การบำเพ็ญตบะ การประพัตติพรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำพระนิพพานให้แจ้ง จะได้นำเสนอต่อไปนี้

^{๔๒}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, หน้า ๑๘๙.

๑) บำเพ็ญตบะ

ในมงคลสูตรท่านกล่าวว่า ธรรมเป็นเครื่องเผาผลาญบาป ชื่อว่า ตบะ เพราะการทำให้ ความชั่วร้อนตัว เราจึงควรเผาความชั่ว จึงชื่อว่า ตบะ ได้แก่ ธรรมที่มีเดช มีอานุภาพสามารถเผา ผลาญบาปอกุศลให้หมดไป ธรรมคือเครื่องเผาผลาญบาปนั้นว่าโดยสภาวะ ได้แก่กุศลธรรมทั้งมวล การทำความเพียรเผาผลาญกิเลส ซึ่งเป็นต้นเหตุของความชั่วให้หลุดพ้นออกจากจิต ทำให้จิตสะอาด ผ่องใส หมดความทุกข์ด้วยฝึกฝนตนให้มีความอดทน ความขยันหมั่นเพียร

กล่าวโดยสรุปว่า การบำเพ็ญตบะ อาศัยความอดทนอดกลั้นเพียรเผาผลาญความชั่ว คือ กิเลสต่างๆ ให้เราร้อนจนทนอยู่ไม่ได้ต้องหลุดออกไปจากใจ เมื่อกิเลสทั้งหลายหลุดออกไปแล้ว จิตใจก็ ผ่องใสไม่เป็นที่มาแห่งทุกข์ทั้งหลายอีกต่อไปเพราะอาศัยขันติธรรมในการการบำเพ็ญตบะ ทำให้ คุณธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในตัว ทำให้มีมงคลข้ออื่นๆ ทั้งหมดเกิดขึ้นกับเรา พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การบำเพ็ญตบะ เป็นมงคลอันสูงสุด

๒) ประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์เป็นวิธีการฝึกอบรมกาย วาจา ใจ ให้ห่างไกลจนกระทั่งหมดสิ้น จากความเศร้าหมอง ได้แก่ การฝึกอบรมกายวาจาใจให้หมดจากราคะ โทสะ และโมหะ อันเป็น ต้นเหตุทำให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน เป็นการปฏิบัติเพื่อทำที่สุดแห่งความทุกข์ เพื่อตัดวัฏฏะของการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเพื่อยุทธฐานของชีวิตให้สูงขึ้น ด้วยการฝึกปฏิบัติให้กำจัดกิเลสหมดสิ้นไปเพื่อ บรรลุจุดหมายอันสูงสุดของชีวิต

กล่าวโดยสรุปว่า การประพฤติพรหมจรรย์ อาศัยความอดทนอดกลั้นประพฤติพรหมจรรย์ ก็คือ การให้ทาน การช่วยเหลือจนช่วยในภารกิจที่ชอบธรรม เป็นต้น เพราะอาศัยขันติธรรมในการ ประพฤติพรหมจรรย์นั้น ทำให้มีเวลามากในการทำสมาธิ ทำให้เป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย ทำให้ศีล สมาธิ ปัญญา เจริญรุดหน้าไม่ถอยกลับ ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย^{๔๓} พระพุทธ องค์ จึงทรงสอนว่า การประพฤติพรหมจรรย์ เป็นมงคลอันสูงสุด

๓) เห็นอริยสัจ

อริยสัจ คือ ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงที่ทุกคนให้เป็นพระอริยะ^{๔๔} มี ๔ อย่าง คือ ๑.ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ เป็นสภาพที่ทนได้ยาก ๒.สมุทัย คือสาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด ที่มาของทุกข์ ๓.นิโรธ คือ ความดับทุกข์ การทำให้ใจให้หยุดระงับดับทุกข์ ๔. มรรค คือ วิธีปฏิบัติเพื่อ ไปสู่ความดับทุกข์^{๔๕}

กล่าวโดยสรุป คือ การเห็นอริยสัจนั้น ต้องอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นทั้งทาง กายและใจในการปฏิบัติเพื่อความรู้ เห็น และเข้าใจถึงความเป็นไปอันแท้จริงของโลกและชีวิต ซึ่ง ความจริงที่เรียกว่าอริยสัจ อาณิสสของการเห็นอริยสัจนั้น การเห็นอริยสัจ ไม่อาจเห็นด้วยตาเนื้อ ของมนุษย์ จะเห็นได้ด้วยธรรมจักขุเท่านั้น เมื่อเราเห็นอริยสัจด้วยธรรมจักขุแล้ว เราก็จะเข้าใจถึง

^{๔๓}อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐๙.

^{๔๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑๙.

^{๔๕}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๘.

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกและชีวิตว่ามีแต่ความทุกข์ ที่ว่าทุกข์ กันนั้น แท้ที่จริงก็คือช่วงขณะที่ความทุกข์น้อยลงนั่นเอง เราก็จะเข้าใจถึงคุณค่าของบุญกุศล อันตรายความน่าขยะแขยงของบาป เป็นความเข้าใจที่เข้าไปในใจจริงๆ เวลาที่มีความทุกข์หรือไปทำอะไรไม่ดีเข้า ก็เห็นเลยว่า บาปเกิดขึ้นที่ใจอย่างไร เราก็เห็นบาปมาหุ้ม เคลือบ หมัก ดองใจของเราให้ดำมืดไป เหมือนลืมนึกตามองเห็นดวงแก้วกลมใส ที่มีฝุ่นผงละอองมาเคลือบมาจับอย่างนั้น และเวลาทำความดี ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็จะเห็นบุญกุศลที่เกิดขึ้นมาชำระล้าง หล่อเลี้ยงใจเราให้สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส สว่างไสวขึ้นเหมือนมองเห็นดวงแก้วที่เอาน้ำชำระล้างแล้วสะอาดใสบริสุทธิ์ขึ้นอย่างนั้น จึงเป็นเหตุแห่งความก้าวล่วงสงสารทุกข์ได้ พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสารได้อย่างสิ้นเชิง พระพุทธองค์ จึงทรงสอนว่า การเห็นอริยสัจ เป็นมงคลอันสูงสุด

๔) ทำพระนิพพานให้แจ้ง

คำว่า นิพพาน เป็นชื่อของ “ผลสำเร็จทางจิต” ของพระอรหันต์ คือแดนที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด หรือแดนออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัดและแดนดับสนิทแห่งกิเลสและขันธ์ ๕ พระพุทธองค์จึงตรัสนิพพานธาตุ ๒ อย่าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาอันทำแล้ว มีภรรยาอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้นยังเสวยอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยังต้องเสวยสุขและทุกข์ เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอ ตั้งอยู่ตามเดิม ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาอันทำแล้ว มีภรรยาอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ความเสวยอารมณ์ทั้งสิ้นของเธอ อันเธอไม่เพติดเพลินแล้ว จักเย็นในโลกนี้ นี้เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๔๖}

การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน การได้บรรลุนิพพาน ถือว่าเป็นการบรรลุจุดหมายอันสูงสุดของชีวิตและเป็นจุดหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่อุบัติขึ้นด้วยการศึกษาค้นคว้าด้วยการปฏิบัติและการพิสูจน์ทดลอง เหตุนั้น นิพพานจึงชื่อได้ว่า เป็นบรมสุข คือ ความสุขอันสูงสุดที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ เพราะฉะนั้น ตั้งใจฝึกตัวเองกันเข้า วันหนึ่งเราจะเป็นคนหนึ่งทำได้แล้วเข้านิพพานได้ ตอนนี้อาจเข้าไม่ได้เพราะเรายังใช้ความอดทนอดกลั้นไม่พอ อย่าเพิ่งท้อใจ ถ้าทำจริงแล้วต้องได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เพราะความอดทนอดกลั้นเป็นเบื้องต้น การทำนิพพานให้แจ้งจึงสำเร็จ จนทำให้จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ทำให้จิตไม่ตก ทำให้จิตปราศจากธุลี ทำให้จิตเกษม

^{๔๖}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๒, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑๔.

๓) จิตปราศจากอภิชฌา

ราคะ โทสะ และโมหะเหล่านั้น ย่อมกระทำจิตนั้นๆ ให้เศร้าหมอง เหมือนอย่างอภิชฌาตามปกติ ตกไปในที่ใดๆ ย่อมทำที่นั้นๆ ให้เศร้าหมอง เพราะเหตุนี้ ราคะ โทสะ และโมหะเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า อภิชฌา เพราะเป็นอภิชฌากระทำให้เศร้าหมอง ราคะ โทสะ และโมหะ จึงชื่อว่า อภิชฌา^{๔๙}

จิตใจที่มีกิเลสเข้ามาเกาะจับให้ขุ่นมัว จนจิตใจเศร้าหมองเปลี่ยนแปลงไปจากสภาวะเดิม กลายเป็นจิตใจเศร้าหมองมืดมัวเพราะรักบ้าง เพราะชังบ้าง เพราะหลงบ้าง เรียกตามชื่อว่า ราคะ โทสะ และโมหะ

กล่าวสรุปได้ว่า จิตปราศจากอภิชฌา จิตของผู้ปฏิบัติต้องมีความอดทนอดกลั้นในการปิดเป่าอภิชฌา คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ออกไป ไม่ให้มีความกำหนัดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง และไม่ลุ่มหลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง ทั้งหมดนี้จิตจึงได้ชื่อว่า “วิริย” คือ จิตปราศจากอภิชฌาไม่มีละออง

๔) จิตเกษม

จิตที่ปลอดจากโยคะ ๔ ชื่อว่า เกشم^{๕๐}

โยคะนั้น ย่อมเป็น ๔ อย่าง คือ ราคะที่เป็นไปในเบญจกามคุณ ชื่อว่า กามโยคะ, ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพและอรุณภพ ความติดใจในฉันท และความกำหนัด ที่สพรคตด้วยสัสสตทัญญู ก็ชื่อว่า ภวโยคะ, ทัญญู ๖๒ ชื่อว่า ทัญญูโยคะ, ความไม่รู้ในสังขาร ๔ ชื่อว่า อวิชชาโยคะ^{๕๑}

กล่าวโดยสรุปว่า จิตเกษม ส่วนบุคคลผู้เป็นสามัญชนธรรมดาที่ยังมีกิเลส ก็เพราะอาศัยขันติธรรมในการปฏิบัติธรรมของพระอริยเจ้า ค่อยขัดค่อยเกลากิเลสตัณหาอุปทาน ให้เบาบาง หรือหมดสิ้นไปได้ เพราะบุคคลมีความเสมอภาคในอันจะปฏิบัติให้ถึงที่สุดของพระพุทธศาสนา

คุณค่าด้านผลของการปฏิบัติจนหมดกิเลส เพราะอาศัยขันติธรรมคือความอดทนอดกลั้นในการประพฤติปฏิบัติอบรมกายและใจ จนทำพระนิพพานให้แจ้ง จึงให้เกิดคุณค่าดังต่อไปนี้ ๑) จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๒) จิตไม่โศก ๓) จิตปราศจากอภิชฌา ๔) จิตเกษม

๔.๔ สรุป

จากการศึกษาคุณค่าของขันติที่ส่งเสริมการประพุดติมกมล ๓๘ พอสรุปเนื้อหาสาระที่สำคัญในบทนี้ได้ว่า

๑) คุณค่าระดับพื้นฐาน เพราะเป็นการพัฒนาด้านให้มีพื้นฐานแห่งความสุข ความเจริญงอกงามส่วนบุคคล ครอบครัว และสังคม ดังนี้

๑.๑ ให้คุณค่าด้านการฝึกตนให้เป็นคนดี มุ่งเน้นฝึกตนจากสิ่งแวดล้อม คนรอบตัว ไม่คบคนพาล เพื่อการป้องกันไม่ให้เสียใจ และคบบัณฑิต เพื่อถ่ายทอดเอานิสัยดี ๆ คุณธรรมต่างๆ

^{๔๙}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๒, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๔๓.

^{๕๐}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มงคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๒, หน้า ๑๕๕.

^{๕๑}อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

มาสู่ตัวเรา ทำการบูชาบุคคลที่ควรบูชา เพื่อประดับประดาองค์ในตัวเองให้เจริญงอกงามขึ้น เพราะบุคคลที่ควรบูชาจะเป็นแบบอย่างที่ดีให้เราดูและปฏิบัติตาม

๑.๒ ให้คุณค่าด้านการสร้างความพร้อมในการฝึกตน มุ่งเน้นการสร้างความพร้อมให้ตัวเองดำรงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม รู้จักเลือกและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้พอเหมาะแก่ตน เร่งสร้างบุญวาสนามาก่อน คือ สร้างบุญมาดี ทั้งบุญเก่า และบุญใหม่ และตั้งตนให้ถูกต้องคือสร้างชีวิตให้มีเป้าหมาย

๑.๓ ให้คุณค่าด้านการฝึกตนให้เป็นคนมีความสามารถ มุ่งสร้างตนให้เป็นผู้มีประโยชน์ที่ใครๆ ต้องการจนกลายเป็นผู้ฉลาดรู้ ใฝ่หาความรู้ ฉลาดทำ ฝึกตนเองให้มีศิลปะทำได้ ทำเป็น ฉลาดใช้ ฝึกตนให้มีระเบียบวินัย เคารพต่อกฎระเบียบและวินัยของตนเอง ฉลาดพูด รู้จักควบคุมวาจา ให้มีวาจาสุภาพ

๑.๔ ให้คุณค่าด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว มุ่งเน้นให้สร้างครอบครัวที่ดีให้มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ เลี้ยงดูปรนนิบัติท่านให้ได้รับความสุขสบาย ให้รู้จักวิธีเลี้ยงลูกให้ลูกเป็นคนดี นำชื่อเสียงเกียรติภูมิมาสู่พ่อแม่ วงศ์ตระกูล ให้ทำหน้าที่ของสามีภรรยาในการปฏิบัติตัวต่อกัน เคารพให้เกียรติ เกรงอกเกรงใจ พร้อมทั้งให้มีหน้าที่ในการสร้างตัวด้วยการทำงานไม่คั่งค้างจนสำเร็จ เพื่อสร้างฐานะแก่ตนเองและครอบครัว

๑.๕ ให้คุณค่าด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม มุ่งเน้นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ช่วยเหลือส่วนรวมด้วยการให้ทาน คือการให้ รู้จักเสียสละสิ่งของที่เหมาะสม บำเพ็ญประโยชน์คือการประพฤติธรรม ช่วยเหลือทั้งญาติสายโลหิต รวมทั้งผู้รู้จักคุ้นเคยกัน เลือกทำงานสุจริต ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใคร รวมทั้งงานที่มีประโยชน์ต่อส่วนรวม

๒) คุณค่าระดับกลาง เพราะเป็นการพัฒนาคุณสมบัติภายในตน ยกระดับจิตใจให้อยู่ในคุณธรรม ด้วยการพยายามลด เลิก ละ งดเว้น และปลูกฝังสิ่งที่ดีงามขึ้นไป ดังนี้

๒.๑ ให้คุณค่าด้านการปรับสภาพใจให้สงบ มุ่งเน้นการปรับสภาพใจให้พร้อม เพื่อจะฝึกใจให้รองรับคุณธรรมมากขึ้น ด้วยการงดเว้นจากบาป คนที่ยังทำบาป ไม่มีทางที่จะฝึกใจได้ ที่เคยทำก็ต้องงดเสีย สรรวมจากการดื่มน้ำเมา เพราะของมีเมาทำให้ขาดสติไม่สามารถฝึกจิตใจได้ และไม่ประมาทในธรรม ทำให้รีบชวนช่วยสร้างบุญกุศลตั้งใจฝึกตนให้สามารถเจริญขึ้นได้โดยง่าย

๒.๒ ให้คุณค่าด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้นให้ตนเอง มุ่งเน้นให้ตัวเองศึกษาธรรมะเบื้องต้นจนกลายเป็นผู้มีคุณสมบัติ ดังนี้ มีความเคารพ รู้และตระหนักถึงคุณค่าที่ดีที่มีอยู่จริงของผู้อื่น มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่อวดดีถือดี ไม่แบ่ง มีความสันโดษ รู้จักพอ รู้จักประมาณ สุขใจพอใจกับของของตน มีความกตัญญู ตระหนักซาบซึ้งในบุญคุณ พยายามหาทางตอบแทนท่าน พึงธรรมะอาศัยธรรมะที่ฟังนั้นๆ สะท้อนให้เห็นตัวเองมากขึ้นตามกาลเวลา

๒.๓ ให้คุณค่าด้านการแสวงหาธรรมะเบื้องต้นให้ตนเอง มุ่งเน้นให้ตัวเองศึกษาธรรมะเบื้องต้นสูงขึ้นโดย ให้ความอดทน ทั้งทนแดด ทนฝน ทนต่ออำนาจกิเลส ให้เป็นผู้ว่าง่าย ไม่ว่าจะสั่งสอนด้วยคำพูดอย่างไร น้อมรับฟังด้วยดี พุดง่าย ๆ สามารถอดทนต่อคำสั่งสอนได้ เห็นสมณะทำให้ไปหาตัวอย่างที่ดีดูเป็นแบบอย่าง สนทนาธรรมตามกาล เมื่อเห็นตัวอย่างจากสมณะแล้วเข้าใจแล้วก็เข้าสนทนาธรรมเพื่อเพิ่มพูนปัญญา

๓) คุณค่าระดับสูง เพราะเป็นการพัฒนาตนให้รู้จักปฏิสัมพันธ์กับสังคม เพื่อยกระดับจิตใจและปัญญาให้พัฒนาการสูงสุดเท่าที่มนุษย์ทุกคนควรพัฒนาไปถึง ดังนี้

๓.๑ ให้คุณค่าด้านการฝึกปฏิบัติให้กำจัดกิเลสหมดไป มุ่งเน้นการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อกำจัดกิเลส ด้วยการบำเพ็ญตบะ ทำความเพียรเผากิเลส ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อบำเพ็ญตบะจนกิเลสเบาบางลงไปต้องตัดโลกียวิสัย ตัดเยื่อใยทุกอย่าง จนสามารถเห็นอริยสัจจ์ ตั้งใจปฏิบัติจนเกิดปัญญาเห็นอริยสัจจ์ คือ เห็นความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตด้วยธรรมจักขุ และทำนิพพานให้แจ้ง เมื่อเห็นอริยสัจจ์ในเบื้องต้นแล้ว กิเลสต่างๆ ก็ค่อยๆ ล่อนหลุดไปจนหมดกิเลส

๓.๒ ให้คุณค่าด้านผลจากการปฏิบัติจนหมดกิเลส เพราะการทำนิพพานให้แจ้งจึงทำให้เกิด ๑) จิตไม่หวั่นไหวในธรรม มีความหนักแน่น ไม่ยินดียินร้าย ๒) จิตไม่โศก หลุดพ้นจากบ่วงสินเหา ๓) จิตปราศจากธุลี กิเลสต่างๆ ทั้งหยาบ ทั้งละเอียดหมดไปจากใจ ๔) จิตเกษมมีความสุข มีใจที่สะอาดผ่องใสบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง